
CRNOGORSKI VOJNI BJEGUNCI (1914-1916)

Milan Šćekić

Based on the first rate historical sources, this paper deals with the Montenegrin soldiers who were prosecuted as deserters during the First World War (1914–1916).

Pitanjem discipline crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu historiografija se do sada apsolutno ne može pohvaliti. Iako je cijeli jedan vijek prošao od početka Prvog svjetskog rata, jedva da postoji po neki rad (svi se mogu izbrojati na prstima jedne ruke) u kojem se može nešto pročitati o ovoj problematici. Što je bio razlog da historičari izbjegavaju ove teme, teško je sa sigurnošću kazati. Ali pretpostavke su da im je nedostajala kondicija da se upuste u istraživanje jednog ne tako dugog vremenskog perioda, ali svakako veoma dinamičnog i izuzetno dobro potkrijepljenog arhivskom građom. No, kako se radi o osjetljivom pitanju historičari koji su se bavili Prvim svjetskim ratom radije su se opredjeljivali da o tome ćute ili jednostavno konstatuju u par rečenica da crnogorska vojska (milicijskog tipa) nije bila sklona redu i disciplini. I time se uglavnom završavala eksploatacija ove priče. Ovakvim odnosom istraživača stvoren je mit o brkatom, časnom i hrabrom

crnogorskom vojniku, koji izuzetno poštuje, prije svega, svoju slobodu i državu, a potom i slobodu i čast drugih. Daleko od toga da takvih vojnika nije bilo, ali istini za volju u crnogorskoj vojsci, baš kao i u mnogim drugim evropskim armijama, nije uopšte nedostajalo onih kojima odanost državi, tuđa sloboda i imovina apsolutno nijesu značile ništa. Izgovori tipa da su sve vojske u Prvom svjetskom ratu vršile raznorazne izgrede i zločine ne može biti opravdanje što se ovakvim i sličnim problemima istoričari nijesu bavili. Po toj logici, ni inostrani istoričari nijesu imali razloga da se pretjerano bave ponašanjem zaraćenih vojski u ratu, a bavili su se. Neki više, neki manje, ali su se bavili. I naravno napisali sasvim solidan fond radova o ponašanju raznih vojski učesnica Prvog svjetskog rata. Svi osim crnogorskih istoričara koji su, čast izuzecima, potrošili cijeli jedan vijek (a namjeravaju i drugi) dokazujući nesporne činjenice – sramnu ulogu pukovnika Petra Pešića u sudbonosnim danima Crne Gore u Prvom svjetskom ratu. Stoga smo se odlučili da ovim radom ukažemo na neke segmente ponašanja crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu, koje naravno, ondašnje crnogorske vlasti nijesu željele da tolerišu.

Austrougarskom objavom rata Srbiji 28. jula 1914. godine počeo je Prvi svjetski rat u Evropi, u koji će se ubrzo uključiti Rusija, Njemačka, Francuska, Belgija i Velika Britanija. Istog dana kada je u Srbiji objavljen rat kralj Nikola je objavio mobilizaciju crnogorske vojske,¹ a samo koji dan kasnije crnogorska Narodna skupština odlučila je da se objavi rat Austrougarskoj.² Nedugo nakon toga (6. avgust – po novom kalendaru) kralj Nikola je pozvao Crnogorce da pripašu oružje i

¹ *Glas Crnogorca*, br. 37, 15. jul 1914, 1.

² *Vjesnik*, br. 48, 19. jul 1914, 1.

krenu „u sveti rat za slobodu Srpstva i Jugoslovenstva“,³ a već sutradan otpočele su ratne operacije. Iako slabo opremljena, iznurena i desetkovana u Balkanskim ratovima, crnogorska vojska jačine oko 47.000 vojnika (sa dobrovoljcima će se ta cifra popeti na oko 50.000)⁴ je već tokom prvih mjesec dana rata ostvarila zavidne rezultate. Pod njenom kontrolom ubrzo se našao ogroman prostor – od Pljevalja do nadomak Sarajeva (Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, područje Kalinovika i okolina Sarajeva) i od Bara do blizu Kotora (Spič, Petrovac, Sveti Stefan, Budva i Grbalj). Budući da su na tim teritorijama odmah uspostavljene civilne i vojne vlasti, Crna Gora je postala gospodar jednog malog Balkana, a Cetinje 1914. prijestonica države koja se prostirala od Bojane do gotovo samog Kotora i od Đakovice do blizu Sarajeva.

Na ogromnom novoosvojenom području, uprkos prisustvu crnogorskih civilnih i vojnih vlasti, crnogorski vojnici počinili su brojne izgrede. Posebno u jugoistočnoj Bosni, gdje je bio koncentrisan najveći broj crnogorske vojske.⁵ Takvo ponašanje nijesu tolerisale crnogorske vojne vlasti, već su u skladu sa svojim mogućnostima nastojale da sve vojnike koji su se ogriješili o zakon izvedu pred sud i adekvatno kazne. Daleko od toga da su uspjele sve vojnike koji su se ogriješili o zakon da izvedu pred lice pravde, jer je takvih bilo prilično, ali sasvim sigurno je da je jedan broj vojnika koji se teže ogriješio o vojnu disciplinu, procesuiran i uglavnom kažnjen. Time su crnogorske vlasti poslale jasnu poruku, kako svojim vojnicima, tako i tamošnjem civilnom stanovništvu, da neće tolerisati izgrede i nedisciplinu svojih vojnika, i da će u ratnim uslovima štiti

³ *Isto*, br. 52, 25. jul 1914, 1.

⁴ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, 285.

⁵ Milan Šćekić, *Iza linija fronta: Crna Gora 1914-1916*, Podgorica, 2017, 225-244.

živote i imovinu ljudi sa područja koje je crnogorska vojska zauzela u ovom ratu. O tome, uostalom, svjedoče i brojne presude koje su crnogorske vojne vlasti izrekle svojim vojnicima za razna nepočinstva. No, nesumnjivo je, da su i same crnogorske vlasti dobrim dijelom kumovale razuzdanom ponašanju svojih vojnika, izbjegavajući da preduzmu strožije zakonske mjere protiv izgređnika, iako je Vrhovna komanda uporno insistirala na tome.⁶

Od kako je Crna Gora objavila rat Austrougarskoj avgusta 1914. godine, pa sve do vojnog sloma januara 1916. godine, broj crnogorskih vojnika koji su dezertirali nije bio ogroman, ali ni potpuno zanemarljiv. Najveći dio tih vojnika bio je sa područja koja su u sastav crnogorske države ušla 1912. godine, ali daleko od toga da dezerterstva nije bilo među vojnicima iz starih granica Crne Gore, kako tvrde neki neupućeni istoričari. Istina, kod crnogorskih vojnika iz predbalkanske Crne Gore dezerterstvo je bilo manje izraženo nego kod vojnika iz novooslobođenih krajeva. Što je i logično, budući da najveći broj vojnika iz novooslobođenih krajeva nije imao vremena ni da pokuša, a kamoli da se integriše u crnogorsko društvo.⁷ Ako tome dodamo da su žitelji tih krajeva postali crnogorski podanici tuđom a ne svojom voljom, onda ne treba da čudi što su slučajevi dezerterstva kod njih bili izraženiji nego kod drugih crnogorskih vojnika. Vojska iz novooslobođenih krajeva je praktično bez ikakve obuke odvedena u rat da se bori za državu

⁶ Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Podgorica, 1997, 103.

⁷ Živko M. Andrijašević, „O nekim osobenostima crnogorskog društva 1914. godine“, Zbornik: *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje – Podgorica, 2015, 11.

koju, čast izuzecima, mnogi nijesu ni osjećali kao svoju domovinu. Pritom uopšte nijesu poznavali vojne dužnosti, a jedan broj njih završio je na frontu iako nijesu bili vojni obveznici, jer se regrutacija vršila na brzu ruku i bez jasno propisanih pravila. A od nekoga koga godine i propisi ne preporučuju za vojsku, nije za očekivati da se u ratu ponaša u skladu sa vojnim pravilima, koje uzgred i ne poznaje, a kamoli da se požrtvovano bori na frontu. Tu prije svega mislimo na maloljetnike i one čija je starosna dob nadmašivala granicu od 62 godine, ali i na ostale crnogorske vojnike, koji su bili potpuno nepripremljeni za vođenje modernog rata, kakav je nesumnjivo bio Prvi svjetski rat. To uostalom potvrđuju i naši ondašnji neprijatelji Austrougari, koji Crnogorcima uopšte nijesu sporili da se „hrabro drže u sukobima s pješacima“, ali da imaju veliki strah od šrapnela. „Kad čuju da padaju šrapnele, nagnu odmah u bijeg“, pisao je jedan austrougarski list. Daleko od toga da se austrougarska štampa tome podsmijavala. Ona je samo vjerno predstavila tužnu sliku zaostalosti i nespremnosti crnogorske vojske da vodi moderan rat svjetskog formata. A kao eklatantan primjer toga ističe činjenicu da je crnogorska vojska na samom početku rata imalo vrlo skromne zalihe hrane i da među crnogorskim „bojovnicima imade i staraca“, od kojih neki imaju „bijeje glave poput ovce“.⁸ Da su samo to bili nedostaci crnogorske vojske bilo je dovoljno razloga za briga. Ali kako su oni bili daleko ozbiljniji od onoga što je pisala neprijateljska štampa, nije čudo što se jedan nemali broj vojnika ponašao krajnje nedisciplinovano. A s tim u vezi i što su neki bjekstvom pokušali da pobjegnu od tužne realnosti koju im je priredio Prvi svjetski rat. Naravno, time ne želimo ni najmanje da ih pravdamo, ali ni da zanemarimo slabu materijalno-tehničku opremljenost crnogorske vojske, koja je u određenoj mjeri generisala ponašanje njenih vojnika u ovom ratu.

⁸ *Novosti*, br. 237, 1. septembar 1914, 1.

Branioći optuženih vojnih bjegunaca apostrofirali su pred sudovima da njihovi branjenici (posebno oni iz novooslobođenih krajeva) ne poznaju uopšte vojne dužnosti, što su sudovi uvažavali. Ali jednu stvar su jako dobro znali svi vojnici, i to su svi priznali na procesima koji su vođeni protiv njih – da se iz vojske ne smije bježati. To s druge strane opet govori da kod jednog broja crnogorskih vojnika nije postojala volja da se bore za svoju državu. Tu ne mislimo samo na vojnike iz novooslobođenih krajeva. Tri rata u dvije godine poprilično su iscrpili crnogorske vojnike i njihove porodice koje su se nalazile na samoj ivici egzistenciji. To se odnosi prije svega na vojnike iz predbalkanske Crne Gore, koji su i pored svih tih nedaća pokazali izuzetan borbeni moral. Ali da je moral dovoljan uslov za trijumf u ratu, Crnoj Gori se nikada ne bi desila 1916. godina i vojni slom. Izreka da vojsci moral ulazi na usta, u slučaju crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu apsolutno je netačna. U to su se, nažalost, dobro uvjerali tokom rata crnogorski vojnici, ali i naš neprijatelj, koji je s jedne strane ostao zaprepašćen činjenicom u koliko se bijednom stanju nalazila crnogorska vojska, a s druge se divio da se jedna gola, bosa i gladna vojska tako hrabro borila. Očito je da ni u približno sličnim uslovima austrougarski vojnik ne bi bio motivisan da opali metak na neprijatelja, a kamoli da se onako herojski bori kao gladni i vojnom opremom loše snabdjeveni crnogorski vojnik. Nesumnjivo je da su Austrougari znali i ranije u kakvom se stanju nalazi crnogorska vojska, ali kada su izbliza vidjeli neke stradale crnogorske vojnike, lično su se uvjerali u to da su Crnogorci zalutali u moderan globalni sukob i da više podsjećaju na neke ratnike iz davno prošlih vremena nego na vojnike s početka XX vijeka. „U torbi mu nađoše nekoliko stotina naboja i dva krumpira. Kod nekih nađoše sirovih šljiva.“⁹

⁹ Isto.

Zbog bijednog stanja vojske i očiglednoga zamora od ratova, mnogim vojnicima nije bilo strano da dezertiraju iz vojske, fizički i verbalno se suprostavljaju starješinama, odbijaju da izvrše njihova naređenja, spletkare među vojskom, vrše antidržavnu propagandu, odaju se pljačkanju i raznim drugim izgredima. Samim tim netačne su tvrdnje koje su plasirali vojni historičari da dezerterstva kod vojnika iz predbalkanske Crne Gore nije bilo, kad arhivska građa govori suprotno. Osim ako dezerterstvo nije kad odete na odsustvo kući, pa se nakon toga ili ne vraćate na vrijeme u jedinicu ili vas organi reda moraju prinudno sprovođiti natrag. Takvih slučajeva bilo je sijaset u crnogorskoj vojsci. Baš kao i slučajeva samovoljnih odlazaka kućama većih grupa vojnika, pa i cijelih bataljona.¹⁰ Ali najveći problem bili su slučajevi individualnih dezerterstava, kojima vlasti nijesu tokom cijelog rata mogle da doskoče. I koja su kako je rat odmicao bila sve veća i veća. „Primjetilo se je da broj vojnika, koji bez dopusta dolaze iz logora i po više vremena bavi po varošima i selima, nije ništa manji ako ne viši od onog prije mog raspisa od 19. septembra o. g. (1914 – M. Š) ... Ovoliki nemar ne samo da onemogućava održavanje dobrog reda u vojsci, već i otežava prečišćavanje pozadine u kojoj ima mnogo besposličara, koji izbjegavaju vojnu obavezu“, pisao je nezadovoljno zastupnik ministra vojnog Risto Popović. Ali mjere kojima je to trebalo spriječiti – da se od svakog vojnika u pozadini „traži dopusni list ili akt nadležne vlasti“¹¹ – nijesu bile prepreka mnogima da do kraja rata vješto izbjegavaju vojnu obavezu. I za to ne snose odgovornost samo vojnici, već i ondašnje vlasti koje nijesu imale nikakvih jednoobraznih

¹⁰ M. Šećkić, *Iza linija fronta*, 298; N. Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, 101-102.

¹¹ Arhivsko bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore (u daljem tekstu ABO NMCG), Nikola I (u daljem tekstu NI), 1914, k. III, 672/1, R. Popović, zastupnik ministra vojnog – svim upravnim vlastima, 9. novembar.

dokumenata koji bi se izdavali vojnicima za slučajeve odsustva. Stoga su vojnici vlastima u unutrašnjosti zemlje pokazivali „kao dokumente za dopust obične manje ili veće biletice proste hartije“, koje nijesu potpisivale njihove starješine već uglavnom vodnici.¹² A bilo je slučajeva da su vojnici sami sebi izrađivali dozvolu za boravak kući. Oni koji su imali dozvole za odsustvo ili su zbog bolesti upućivani da se liječe u bolnice u unutrašnjosti zemlje, često se nijesu vraćali na vrijeme u svoje jedinice ili se uopšte nijesu prijavljivali u bolnice u koje su upućeni, već su vrijeme predviđeno za opravak u bolnicama provodili kod svojih kuća (poput nekog redova haubičke baterije Radovana Moštrokola). A bilo je slučajeva da vojnike upućene na odsustvo ili liječenje vlasti u unutrašnjosti zloupotrebljavaju za vršenje raznih poslova, a da o tome uopšte ne obavijeste vojne vlasti. Loša komunikacija između vojnih i vlasti u unutrašnjosti zemlje doprinosila je priličnom haosu u vojsci, a nesumnjivu korist od nje imali su vojnici koji se nijesu na vrijeme vraćali u jedinice izgovarajući se da su za vrijeme odsustva vršili poslove od državnog značaja. U svakom slučaju vojne vlasti ih zbog toga nijesu mogle pozvati na odgovornost.¹³ Vojnici koji nijesu željeli da se zamajavaju procedurama za dobijanje dozvola za odsustvo, prosto su bježali iz vojske. Neki svojim kućama, a drugi u razne druge odrede crnogorske vojske, kakvi su bili brojni regruti iz Starosrbijanskog odreda.¹⁴ Koliko je bjekstvo među regrutima zacarilo u ovom odredu ponajbolje svjedoči sam komandant tog odreda, koji je apelovao na vlasti u unutrašnjosti da ih što prije pohvataju i upute natrag. „Molim

¹² ABO NMCG, NI 1914, k. III, 505, raspis vojnim komandama i upravnim vlastima, 19. septembar.

¹³ ABO NMCG, NI 1914, k. III, 521, komandir J. Martinović, komandant artiljerije Lovćenskog odreda – komandi Lovćenskog odreda, 23. septembar.

¹⁴ ABO NMCG, NI 1914, k. III, 538, đeneral B. Janković, načelnik štaba crnogorske Vrhovne komande – komandi Lovćenskog odreda, 28. septembar.

naredite da se pohvataju i ovamo upute inače ja ću ostati ovdje bez vojske i dovesti u opasnost sav ovaj, po nas, po sve važan kraj“. ¹⁵ Ni najmanje ne sumnjamo da ovakvih slučajeva nije

¹⁵ ABO NMCG, NI 1914, k. III, 535, brigadir R. Vešović, komandant Starosrbijanskog odreda – komandi Lovčenskog odreda, 27. septembar. Samo u noći između 26. i 27. septembra 1914. godine pobjeglo je 14 regruta. Iz vojne žandarmerije u Peći pobjegli su u noći između 4. i 5. novembra 1914. regruti: Mirko Vujisić, Marko Đuričković, Petar Đurđić, Lazo Đurđić, Milan Kafedžić (valjda Kavedžić), Stojan Jovović, Radosav Vojvodić i Radosav Žižić. Dana 16. oktobra 1914. godine iz Đakovice su „nekuda“ pobjegli regruti Radovan Ašanin iz Uskoka i Blažo Marković iz Cuca. Novembra 1914. godine komandant vojne žandarmerije u Nikšiću izvjestio je Vrhovnu komandu da je 12 vojnika iz novodobijenog bataljona VI divizije pobjeglo kućama i to: Đorđije R. Zdravković, Nikola Đ. Pavković, Miloš St. Cerović, Dimitrije Rakov Asković, Miladin Radojev Kastratović, Anđelko D. Krstović – svi iz Bjelopoljskog bataljona, Milosav K. Krstić, Savo Dim. Lazović, Špiro St. Jašović – Pečki bataljon, Uroš Mijajlov Ćumpalović, Ilija Živkov Maksimović – Istočki bataljon i Đorđije J. Bogićević iz Dobrodolskog bataljona. Iz Trebješkog bataljona otišli su bez ikakvih dozvola kućama sljedeći vojnici: Vidak Nikčević (2. četa), Todor Đurić (3. četa), Jakov Perković (3. četa), Stevo Samardžić (4. četa), Srećko Ćetković (6. četa), Aleksa Radović (6. četa), Pero Kojašević (6. četa), Jošo Zagradanin (6. četa), Aleksa Mandić (7. četa), Vukota Vuković (7. četa), Simo Vukotić (7. četa), Šoro Mrdak (8. četa), Simo Zeković (8. četa), Periša Milinković (8. četa) i Milan Babić (8. četa). (Državni arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo vojno (u daljem tekstu MV), Vojna žandarmerija (u daljem tekstu VŽ), 1909-1915, fascikla (u daljem tekstu – f) 1, 165, poručnik B. Đelević, komandant žandarmerije u Gusinju – kapetanu J. Vujisiću u Plavu, 5. novembar 1914; DACG, MV 1909-1915, VŽ, f-1, 2846, brigadir R. Vešović, komandant Starosrbijanskog odreda – komandi žandarmerije u Gusinju, 17. oktobar 1914; DACG, MV 1909-1915, VŽ, f-1, 48, komandir V. B. Božović, komandant vojne žandarmerije u Nikšiću – Vrhovnoj komandi, 17. novembar 1914; DACG, MV 1909-1915, VŽ, f-1, 4805, brigadir Jovo Đerić, komandant III divizije – komandi vojne žandarmerije Nikšić, 14. januar 1915.)

bilo i u ostalim odredima. Naprotiv. Samo krajem 1914. godine Sandžačka vojska potraživala je petoricu regruta koji su po svemu sudeći pobjegli u bataljone narodne vojske: Luku Đokinog Savića (Selačko-šestanski bataljon), Nika Borova Ulićevića (Ceklini bataljon), Blaža Ilijinog Mihailovića (Ceklini bataljon), Obrada B. Kneževića (Cucki bataljon) i Mila Pekića (Gornjo-crmnički bataljon).¹⁶ Njihovo, ali i hvatanje raznih drugih vojnih bjegunaca otežavala je slaba koordinacija između vojnih i civilnih vlasti.¹⁷ No, mi se u ovom radu nećemo baviti onim vojnicima koji su dezertirali iz vojske tokom 1914-1916, a za koje ne postoje dokazi da su procesuirani zbog toga, već samo onima koji su zbog toga pozvani na odgovornost.

Takvi su u moru crnogorskih vojnika na prostoru jugoistočne Bosne bili komordžije muhamedanci: Osman Kazmović, Šaban Franca, Imin Kujović, Šaban Alić, Murat Alić, Mehmed Franca, Šaćir Franca, Halit Spahić, Suto Kos, Elez Pilica, Elmaz Karišik, Rafet Omerov, Mahmut Emrov, Asan Ibrov, Bilan Šerifov, Elmaz Martinović, Nuo Alić i pravoslavac Jovan Jevtović. Ova lica je komanda Sandžačke vojske potraživala od Oblasne uprave u Pljevljima, ali su komandi privedeni samo: Alit Spahić, Mehmed Franca, Suto Kos, Elmaz Karišik, Mahmut Spahić, Hasan Bojačić (valjda Bojadžić), Elez Pilica, Ahmet Franca i Osman Kasumović. Od navedenih trojica su bili mladobni (Ahmet Franca, Elez Pilica i Hasan Bojadžić), pa samim tim nijesu bili vojni obveznici, dok se za Osmana Kasumovića, koji se nije spominjao u aktu komande Sandžačke vojske nije mogla utvrditi krivica. Stoga je nad pomenutim

¹⁶ ABO NMCG, NI 1914, k. III, 777, pukovnik P. Pešić, pomoćnik načelnika štaba crnogorske Vrhovne komande – komandi Lovćenskog odreda, 17. decembar.

¹⁷ ABO NMCG, NI 1914, k. III, 599, R. Popović, zastupnik ministra vojnog – komandi Lovćenskog odreda, 10. oktobar.

Kasumovićem sa trojicom maloljetnika prekinut istražni postupak, dok su Šaćir Franca (22), Mahmut Spahić (18), Elez Karišik (20), Mehmed Franca (23), Suto Kos (43) i Amid Spahić (30)** optuženi da su pobjegli iz vojske. Optuženi su pred Vojnim sudom Sandžačke vojske u Pljevljima (komandir Rade Medenica – predsjednik, komandir Božo Rakočević, komandir Drago Bakić i komandir Milo Kršikapa – sudije), iznijeli izjave sračunate na izbjegavanje krivične odgovornosti. Tako je Šaćir Franca izjavio „da je gonio ranjenike do u Goraždu; da su mu tu konja oduzeli i primorali ga da goni ranjenike do u Pljevlja“, a da je odatle po dozvoli kapetana Pavićevića otišao kući (Pavićević ove navode nije potvrdio); Mahmut Spahić je kazao da otišao kući nakon povlačenja s Glasinca, jer se navodno izgubio; Elez Karišik je bjekstvo iz vojske pravdao time „jer nije mogao da trpi više golotinju i bosotinju (ovo je tvrdio i Suto Kos, kome je sve to dodijalo ali samo na Kozari – M. Š); Mehmed Franca je kazao da je „gonio ranjenike do Pljevalja“ i da je nakon toga otišao samovoljno kući, dok je Amid Spahić u svojoj odbrani saopštio da je pobjegao kući jer je bio bolestan. Nijedan od optuženih nije sporio krivično djelo koje im se stavljalo na teret, pa je to bio razlog da ih Sud sve osudi blažim kaznama (2 godine robije). To se nije odnosilo jedino na Šaćira Francu, koga je Sud oslobodio odgovornosti i naredio mu da se vrati u jedinicu, jer nije mogao da utvrdi njegovu krivicu. A sumnjao je da je Franca „silom mogao biti primoran da goni ranjenike“.¹⁸ Inače izrečena kazna nije bila visoka, jer Vojno krivični zakon za slučajeve samovoljnog udaljavanja, zbog čega su pomenute komordžije osuđene, „ma i za najkraće vrijeme“ predviđao je u ratnom stanju zatvorske kazne od najmanje 2 godine. Dok je za bjekstvo u ratnim uslovima zakon propisivao

** pominje se i kao Alit.

¹⁸ DACG, MV 1914, Vojni sudovi, (u daljem tekstu VS), predmeti, f-10, 3, spisi predmeta za Šaćira Francu i Mahmuda Spahića i dr.

gubitak vojničke časti i 10 godina robije. Zakon je predviđao i smrtnu kaznu, ali samo ako se radilo o povratniku.¹⁹ No, budući da je bilo slučajeva da vojnici praktično cijeli rat provedu u bjekstvu i da nakon lišavanja slobode dobiju svega 3 godine zatvora, onda ova presuda nije bila ni tako blaga. Ali u principu vojni sudovi su uglavnom kažnjavali vojnike (ukoliko nijesu povratnici) sa dvije godine zatvora, za slučajeve udaljavanja ili bjekstva iz vojske. Naravno, ukoliko ne bi u bjekstvu počinili još neko krivično djelo.

Za isto krivično djelo suđeno je i Trifunu Kovačeviću, vojniku Bučičkog bataljona (Donjovasojevićka brigada). Inače Kovačević nije sporio djelo koje mu se stvaljalo na teret, ali je baš kao i gorenavedeni muslimani istakao da se na bjekstvo odlučio samo zato što je „ogolio“, te da je samo želio da kod kuće uzme „kakve čakšire i drugoga“, nakon čega je navodno imao namjeru da se vrati. To su uostalom radili mnogi vojnici i nijesu imali nikakvih pravnih konsekvenci, tvrdio je Kovačević. A on je, navodno, za razliku od drugih vojnika pred cijelim vodom i vodnikom kazao da će da ide kući. Istina, vodnik mu to nije ni odobrio ni osporio. Ali istina je i da do kuće nije stigao, jer ga je policija uhvatila u Čajniču i oduzela mu malo duvana, „jedne gaće i košulju, kao i britvu brijaću“, za koje je tvrdio da su njegove i da nijesu opljačkane. Njegova odbrana nije djelovala nimalo uvjerljivo, pa ga je Vojni sud Sandžačke vojske osudio ga na 3 godine zatvora.²⁰

Na samo godinu dana manju kaznu osuđene su komordžije Čevskog bataljona: Arso Pušonja (65), Diko Terzić (51) i Savo Despot (45). Optuženi Pušonja je kao razlog za bjekstvo naveo bolest. Pušonja je tvrdio da je bio bolestan još od kada je crnogorska vojska prešla „sa ove strane Drine“, pa je zato morao

¹⁹ *Glas Crnogorca*, br. 32, 24. jul 1910, 2.

²⁰ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 7, spisi predmeta za Trifuna Kovačevića.

da ode kući, gdje je takođe neko vrijeme bolovao. Ali čim se oporavio obavljao je razne poslove od državnog značaja pri opštini iz koje je bio. I komordžije Diko Terzić i Savo Despot su tvrdili da su po dolasku kući obavljali razne poslove pri svojoj opštini, ali za razliku od Pušonje, kao razlog svog bjekstva su naveli, ono što su mahom navodili svi bjegunci - „da su bili bos i goli“. U to naravno ne treba sumnjati. Ali neće biti da su samo oni bili goli i bos, već je cijela vojska bila u takvom stanju. Tako da su ovi izgovori bili dobro poznati Vojnom sudu Sandžačke vojske i na njih se nije posebno osvrtao. Svu trojicu je osudio na kaznu robije u trajanju od po dvije godine. Ovu presudu preinačio je Veliki vojni sud (vojvoda Gavro Vuković – predsjednik, Milo Dožić, komandir Agica Lakić i komandir serdar Joko Jovičević), s tim što je Terziću i Despotu potvrdio kaznu, a Pušonju je oslobodio svake odgovornosti jer nije bio vojni obveznik budući da je imao 65 godina. Kao olakšavajuću okolnost osuđenima Veliki vojni sud je uzeo nepoznavanje dužnosti „i ranije režimske prilike u kojima su se nalazili“.²¹

Presudom Velikog vojnog suda osuđeni su zbog samovoljnog udaljavanja i vojnici Donjvasojevičke brigade (Bučički bataljon) Đukan (50), Mušo (50) i Mileta Marsenić (35). Pomenuti trojac samovoljno je napustio svoje jedinice i otišao kućama, ali budući da nijesu negirali krivicu ni kazne nijesu bile visoke. Mušo Marsenić je kažnjen sa dvije godine zatvora, njegov rođak Đukan osuđen je na dvije godine robije, dok je Mileta Marsenić osuđen na 8 godina robije, budući da je bio povratnik u vršenju ovog djela, te da je bježao kao vojnik kući i dok se nalazio na položaju u Grahovu.²² I dobro su prošli u to nema sumnje, jer je zakon predviđo znatno strožije kazne.

²¹ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 8, spisi predmeta za Dika Terzića, Arsa Pušonju i Savu Despota.

²² DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 9, spisi predmeta za Muša, Dukana i Miletu Marsenića.

Ne raspoložemo podacima da li je i na koliko godina osuđen zbog bjekstva i krađe neki Zajko Đolić iz Pljevalja. Sve što znamo o njemu je da je musliman i da je kao komordžija uzet iz Pljevalja u komandu Sandžačke vojske, gdje je 10. oktobra 1914. godine pokrao lične stvari oficira ovog štaba nakon čega je najvjerojatnije pobjegao u pravcu Pljevalja. Kako je u Pljevljima imao sestru, tamošnjoj Oblasnoj upravi naređeno je da preko područnih vlasti budno motri ako ovaj dođe kući, da bi se lišio slobode i uputio u štab Sandžačke vojske.²³

Zbog samovoljnog udaljavanja procesuiran je i kažnjen od strane Vojnog suda Sandžačke vojske i Simeun Mićković, vojnik iz bataljona Župe-nikšićke. Mićković je 10. oktobra 1914. godine dobio dozvolu od komandanta čete kapetana Andrije Đokovića da iz Bosne gdje se nalazio, posjeti ranjenog oca u Pljevljima. No, umjesto u Pljevlja, Mićković je otišao u Župu nikšićku. Pred Sudom je svoj gest pravdao time da je u Pljevljima vidio kako mnogi „gone svoje ranjenike kućama“, te da je i on želio oca povesti kući, ali nije imao prevoznog sredstva. Zbog toga je otišao u Župu nikšićku kako bi uzeo konja kojim je namjeravo dovesti oca iz Pljevalja. Ali kako se uplašio da ga vlasti na tom putu ne uhvate i vrate za Pljevlja, kada se nalazio negdje oko Tare, dosjetio se da napravi lažnu dozvolu, koju mu je napisao navodno neki vojnik da bi obmanuo vlasti. Ali očito da mu taj manevar nije uspio, pa ga je Vojni sud Sandžačke vojske kaznio nešto blažom kaznom - godinom dana zatvora. Svakako da su prilikom odmjeravanja kazne olakšavajuće okolnosti za Mićkovića bile te što je ranije bio neosuđivan, ali i njegove godine. Mićković je imao svega 17 godina, 4 mjeseca i 7 dana!²⁴

²³ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 11, spisi predmeta za Zajka Đolića.

²⁴ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 15, spisi predmeta za Simeuna Mićkovića.

Presudom Velikog vojnog suda svakako je moglo biti zadovoljno i sedmoro komordžija Vasojevićke brigade: vodnik Jevto Dukić (50), Stojan Vukićević (56), Nikola Kićović (60), Dujo Vukićević (52), Stevan Vesković (60), Sava Račić (60) i Vaso Bakić. Pomente komordžije su samovoljno otišle svojim kućama sa Kozare, prilikom povlačenja crnogorske vojske sa Drine. Tom prilikom su sa sobom odveli kućama i po jednog državnog konja. Na pretresu okrivljeni nijesu poricali da su napustili vojnu dužnost i otišli kućama, ali su taj postupak pravdali time da su i sve ostale komordžije pošle kućama, te da je sa time bio upoznat njihov starješina kapetan Gavro Marsenić i da niko zbog toga nije potraživan. Naravno, ova odbrana za Sud je bila potpuno neprihvatljiva. Pritom su i okrivljeni uhvaćeni u laži, jer je kapetan Marsenić na suđenju negirao da je izuzev okrivljenih, ijedan drugi komordžija otišao kući. Naprotiv, svi su bili raspoređeni „na razne poslove u vojsci“. Jedino je Savo Račić dobio usmeno dozvolu za odlazak kući od kapetana Marsenića, dok je Vaso Bakić svo vrijeme rata bio bolestan o čemu je Sudu podnio ljekarsko uvjerenje. Presudom Vojnog suda Sandžačke vojske Jevto Dukić, Nikola Kićović, Dujo Vukićević i Stevan Vesković osuđeni su na po 2 godine robije i gubitkom vojničke časti, dok su Savo Račić i Stojan Vukićević kažnjeni sa po šest mjeseci zatvora. Vaso Bakić oslobođen je krivične odgovornosti. Veliki vojni sud preinačio je presudu Vojnog suda Sandžačke vojske, s tim što je Jevtu Dukiću kaznu povećao sa dvije na tri godine zatvora, dok su Savo Račić i Stevan Vukićević, koji su ranijom presudom bili osuđeni na po šest mjeseci zatvora oslobođeni krivične odgovornosti. Ostalima su kazne potvrđene. Sud je oslobađajuću presudu za Račića i Vukićevića obrazložio time da su pomenuti vojnici usljed fizičkih nedostataka nepravilno selektovani da vrše „teške intendantske dužnosti“, a što se tiče Dukića nikakvog obrazloženja nije dao osim da je Dukić, kao i

ostali samovoljno napustio dužnost. Ali zašto je samo on prošao sa nešto većom kaznom nijesmo uspjeli doznati. U svakom slučaju kažnjeni su standardnom kaznom od dvije godine zatvora, iako su sa sobom odveli državne konje, čime su počinili i djelo protivpravnog otuđenja državne imovine.²⁵

Pred Vojnim sudom Sandžačke vojske procesuirano je zbog bjekstva 12 komordžija iz Pljevalja: Lazar i Rade Macan, Jašar Mehović, Osman Sijamić, Rade Cupar, Filip Krvavac, Jovo Đuković, Gavro Beljkaš, Rade Dragaš, Joko Knežević, te vojnici Josif Joksović i Filip Joksimović. Lazar i Rade Macan i Jašar Mehović zajedno su pobjegli kući, kada se vojska povratila preko Drine, dok ostali po svemu sudeći nijesu skupa napustili povjerenu im dužnost. Nakon što su privedeni pravdi, Lazar i Rade Macan, Jašar Mehović, Rade Cupara i Rade Dragaš oslobođeni su krivične odgovornosti jer su bili malodobni (imali su manje od 18 godina), dok je ostalima određen pritvor.²⁶ Nakon sprovedenog procesa Vojni sud Sandžačke vojske je Josifa Joksovića osudio na tri godine robije i gubitak vojničkih časti, dok su Filip Krvavac i Jovo Đuković kažnjeni sa po dvije godine robije i gubitkom građanskih časti. Jovo Knežević, Filip Joksimović i Gavro Beljkaš oslobođeni su krivične odgovornosti i upućeni u svoje jedinice. Pošto su se okrivljeni žalili na presudu Vojnog suda Sandžačke vojske prvostepena presuda upućena je na razmatranje Velikom vojnom sudu.²⁷ Ali odluka je bila

²⁵ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 19, spisi predmeta za Jevta Dukića, Stojana Vukićevića, Nikolu Kićovića, Duja Vukićevića, Stevana Veskovića, Savu Račića i Vasa Bakića.

²⁶ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 20, spisi predmeta za Lazara Macana, Rada Macana, Jašara Mehovića, Osmana Sijamića, Rada Cuparu, Filipa Krvavca, Jova Đukovića, Gavra Beljkaša, Rada Dragaša, Joka Kneževića, Josifa Uskokovića i Filipa Joksimovića.

²⁷ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 45, spisi predmeta za Josifa Joksovića i društvo.

istovjetna. Zbog samovoljnog udaljavanja iz jedinice Josif Joksović (bataljon Kamenogorski) je ponovo oglašen krivim i osuđen na tri godine zatvora, dok su Filip Krvavac (bataljon Bobovski) i Jovo Đuković (bataljon Kamenogorski) osuđeni na po dvije godine zatvora. Filip Joksimović, Gavro Beljkaš i Joko Knežević oslobođeni su krivične odgovornosti „s tijem da plate svoje eventualno učinjene u pritvoru troškove“. Sud je nepobitno utvrdio da su Josif Joksović, Filip Krvavac i Jovo Đuković samovoljno napustili dužnost, i nije uvažio odbranu Krvavca da je dužnost napustio jer su ga boljeli zubi, niti odbranu Đukovića „da mu je odoljela čolitinja“. U slučaju Filipa Joksimovića utvrđeno je da ga je početkom novembra 1914. godine pregledao u Čajniču divizijski ljekar, doktor Vulcanović, koji je tom prilikom konstatovao „da je opućen na desnoj strani od čega Joksimović dobija opasne pripadke bolove“ zbog čega nije sposoban da obavlja „nikakvu vojničku službu“, a posebno ne teške komordžijske poslove. Doktor Vulcanović je i u slučaju Gavra Beljkaša konstatovao da je „opućen na desnoj strani“, ali je zaključio da može vršiti vojničke dužnosti. No, sa tim mišljenjem se nije slagao načelnik saniteta doktor Ognjenović, koji je izjavio „da se Gavro Beljkaš pod navedene bolesti ne može smatrati sposobnim za vršenje intendantskih poslova, jer i kod njega mogu nastupiti isti bolovi, kao i kod Filipa Joksimovića“. U protivnom, postojala je opasnost da mu se zdravlje ozbiljno naruši „spuštanjem crijeva u mošnjici i tako dalje“. Sud je uvažio stav doktora Ognjenovića, kao i činjenicu da Joko Knežević zbog godina nije podlijegao vojnoj obavezi, te ga je stoga morao osloboditi odgovornosti.²⁸

Zbog bjekstva iz vojske procesuirani su pred crnogorskim vojnim sudovima i Kajica Sekulić, Petar Vuković, Ćirko

²⁸ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 30, spisi predmeta za Filipa Krvavca, Jova Đukovića, Josifa Joksovića, Gavra Beljkaša, Joka Kneževića i Filipa Joksimovića.

Sekulić, Živko Bošković, Petar Furtula, Milun Mažević, Lazar Jelić, Živko Baltić, Gruban Konjević, Miloš Medojević, Mile Konjević, Ristan Furtula, Milija Medojević, Ninko Sekulić i Milovan Ristić. Na osnovu sprovedenog postupka zbog bjekstva iz vojske Lazar Jelić osuđen je na tri godine robije i gubitak vojničkih časti, a na istu vremensku kaznu osuđen je i komordžija Mile Konjević. S tim što je Konjević osuđen za samovoljnog napuštanja dužnosti. Isto krivično djelo stavljalno se na teret Ninku Sekuliću, Miliji Medojeviću, Grubanu Konjeviću, Milunu Maževiću i Petru Vukoviću, koji su osuđeni na po dvije godine zatvora, dok su Miloš Medojević, Milovan Ristić, Živko Baltić, Živko Bošković, Petar Furtula, Kajica i Đuro Sekulić i Ristan Furtula oslobođeni krivične odgovornosti. Miloš Medojević se jedini nije branio da je zbog bolesti napustio položaj. Štaviše u rat je pošao kao dobrovoljac sa svega 14 godina, pa kako nije bio vojni obveznik Sud ga nije mogao ni oglasiti krivim. Ostali koji su oslobođeni krivične odgovornosti, bjekstvo su pravdali ili validnom medicinskom dokumentacijom ili su ih njihove starješine opravdale pred Sudom izjavama da nijesu bili sposobni za ratne operacije usljed lošeg zdravstvenog stanja. Bolešću su se pred Sudom pokušali opravdati i Lazar Jelić i Mile Konjević, ali svoje navode nijesu mogli ničim potkrijepiti. Jelić nije krio da je bez ikakve dozvole otišao sa Glasinca, ali nije mogao svoju bolest dokazati jer se nigdje nije prijavljivao ljekaru. Ni komordžija Mile Konjević nije krio da je samovoljno napustio dužnost, ali za razliku od Jelića, tvrdio je da se prijavljivao u bolnicu „da je bolestan od rektine“, ali da ga „kao bolesnika te vrste nije htjela primiti“. Ove navode Konjević takođe ničim nije potkrijepio, a kako je na osnovu ljekarskog pregleda dr Zarubice od 28. novembra 1914. godine utvrđeno da je Konjević potpuno zdrav, Sud nije uvažio njegovu odbranu. Baš kao ni odbranu ostalih osuđenih u ovom predmetu.²⁹

²⁹ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 22, spisi predmeta za Kajicu

Početak novembra 1914. godine „jedna masa vojnika iz Donjo-vasojevičke brigade... pokušala je nasilno poći svojim kućama“, ali ih je u tome spriječila komanda Sandžačke vojske, koja je preduzela sve neophodne mjere da se vojnicima „spriječi polazak svojim kućama“. Nakon što su razoružani u Pljevljima, sprovedeni su u Čajniče u pritvor: vodnik Milisav Gudović, Božina Čukić, Arso Dević, Miloš Milošević, Milija Džiknić, Đukan Marsenić, Arso Čukić, desečar Avro Bakić i Milić Račić. Pored dezertstva ovi vojnici su odgovorili i za pljačke koje su počinili usput preko Boljanića. Sudio im je Vojni sud Sandžačke vojske, ali kako je počinio brojne proceduralne propuste, od strane Velikog vojnog suda naloženo je ponovno suđenje „smatrajući predmet hitne prirode“.³⁰

Pred Vojnim sudom Sandžačke vojske odgovarali su zbog bjekstva iz vojske: Miloš (57) i Vukadin Miketić (22), obojica iz bataljona Andrijevičkog, Jevto Birov (40) iz bataljona Poličkog, Radivoje Živković (20), redov Pečkog bataljona, kao i komordžije: Luka Lučić (13), Sulejman Dizdar (18), Jašar Ismailović (25), Novica Asovac (30), Ilija Vasilijević (74), Ivan Šljivić (75), Mihailo Laketić (68), Miloš Gordović (14), Đorđe Čepić (70), Ilija Lučić (65), Sava Mentović (63), Danilo Zečević (13), Asan Odović (25), Adžo Ismailović (17), svi iz pljevaljske oblasti, kao i Alija Adžieminić (15), Alil Šut (50), Ramo Amet (50), Adem Šaban (40) i Hasan Ibiš (24) iz đakovičke oblasti. Na javnom pretresu svi optuženi su priznali krivicu koja im se stavljala na teret. Njihov branilac tražio je od Suda da se sva okrivljena nepunoljetna lica, stariji od 60 godina života, kao i

Sekulića, Petra Vukovića, Ćirka Sekulića, Živka Boškovića, Petra Furtulu, Miluna Maževića, Lazara Jelića, Živka Baltića, Grubana Konjevića, Miloša Medojevića, Mila Konjevića, Ristana Furtulu, Miliju Medojevića, Ninka Sekulića i Milovana Ristića.

³⁰ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-10, 27, spisi predmeta za Arsa Čukića sa društvom.

optuženi Albanci koji „ne znaju ni jezika ni zakona“, oslobode krivične odgovornosti. Što se tiče optuženog Jevta Birova, njegov branilac je istakao da je nosio svoga ranjenog brata i da su mu Miketići pomagali u tome, te da im se to uzme kao olakšavajuća okolnost. Sud je uvažio odbranu advokata okrivljenih, i po svemu sudeći sve okrivljene oslobodio krivične odgovornosti, sa izuzetkom Mihaila i Vukadina Miketića, Jevta Birova i Radivoja Živkovića, koji su proglašeni krivima i osuđeni na visoke zatvorske kazne. Posebno Mihailo i Vukadin Miketić koji su osuđeni na po 10 godina robije, dok su Jevto Birov i Radivoje Živković osuđeni znatno blaže – na po 3 godine robije. Isti Sud, nešto kasnije, ponovo je sudio okrivljenima i donio nešto blažu presudu. Na osnovu zapisnika i izjava datih na glavnom pretresu Sud je nepobitno utvrdio da su Miloš i Vukadin Miketić i Jevto Birov napustili svoju jedinicu 8. novembra 1914. godine i otišli u Rudo; da su se tamo našli slučajno kada se vodila borba na tom dijelu fronta; da su Vukadin Miketić i Jevto Birov učestvovali u borbama; da su poslije završetka borbe umjesto u svoju jedinicu otišli kućama; da je Miloš Miketić bio najprije dobrovoljac, a da mu je kasnije oduzeta puška i da nije vršio nikakve vojne dužnosti „već da je onako išao uza svoga sina“; da im je komandir čete obećao da će im dozvoliti da odu u Rudo da se vide sa svojim rođacima, ali da nijesu uzeli pisanu dozvolu, već su samovoljno otišli. Pri izricanju presude Sud je uzeo u obzir sve olakšavajuće okolnosti, posebno onu da Miloš Miketić nije imao puške pri napuštanju jedinice. Nova kazna bila je znatno blaža. Miloš Miketić osuđen je na 6 mjeseci zatvora, dok su Vukadin Miketić i Jevto Birov kažnjeni sa po 2 godine zatvora. Veliki Vojni sud potvrdio je ovu presudu.³¹

Na duplo veće kazne osuđeni su Vasilije Lazović (23), Živan Niković (21), Miloš Borović, Vasilije Živković (18), Jordan

³¹ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 39, spisi predmeta za Mihaila i Vukadina Miketića i Jevta Birova.

Anđelković (18) i Đorđe Bulatović (17), vojnici narodne vojske iz Pečkog bataljona zbog bjekstva. Odlukom Velikog vojnog suda Lazović, Niković i Borović osuđeni su na po 4 godine zatvora, Jordan Anđelković i Vasilije Živković na po 2 godine zatvora, dok je Đorđe Bulatović osuđen na šest mjeseci zatvora. Osuđeni vojnici su s jeseni 1914. godine uvršteni u novoformirani bataljon, kombinovan iz Pečke brigade, koji je silom prilika ušao u sastav Dečanske brigade i upućen Sandžačkoj vojsci. Nema sumnje da su osuđeni vojnici napustili svoje jedinice i uputili se kućama, iako su oni tvrdili da su se izgubili, ali ih je na putu između Pljevalja i Šahovića sreo komandant Odreda i nakon toga zatvorio. Veliki vojni sud utvrdio je da osuđeni vojnici uopšte nijesu prošli vojnu obuku, pa se samim tim nijesu ni mogli smatrati redovima, niti obavljati dužnosti koje ne poznaju. Ali, uprkos svemu tome i olakšavajućim okolnostima koje je Sud uvažio, izrečene su im nemale kazne.³² Inače što se dezertestva tiče, Pečki bataljon je možda bio i jedan od najproblematičnijih bataljona crnogorske vojske. Čim je otpočela neprijateljska ofanziva s jeseni 1915. godine cio bataljon je dezertirao svojim kućama iz Tješnja, odbivši naredbu komande Sandžačke vojske da „najprečim putem“ krene za Priboj. U tome naumu najveći broj vojnika nije uspio, jer su po svemu sudeći u tome spriječeni, osim njih 60 koji su se početkom novembra te godine (novi kalendar) i dalje nalazili van domašaja crnogorskih vojnih i civilnih vlasti. Od toga broja najviše ih je bilo iz prve čete Pečkog bataljona (28), dok se iz druge čete potraživalo 14 vojnika.³³

³² DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 38, spisi predmeta za Vasilija Lazovića, Živana Nikovića, Vasilija Živkovića, Miloša Borovića, Jordana Anđelkovića i Đorđa Bulatovića.

³³ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14/a, 108, spisi predmeta za vojnike Pečkog bataljona. Iz prve čete Pečkog bataljona vlasti su potraživale: Pera Vulića, Obrada Dončića, Iliju Janičijevića, Petra Kuča, Krsta Kuča,

Kada su ovako bili orni za bježanje crnogorski vojnici pravoslavne vjeroispovjesti, onda ne treba da čudi što su se na dezerstestvo odlučivali muhamedanci iz novooslobođenih krajeva. Jedan od takvih bio je i komorždija iz Peći Ajriz Adilović, koji je za pokušaj bjekstva iz vojske osuđen na devet mjeseci zatvora, s tim što je kaznu trebalo da izdrži u mjesnom istražnom zatvoru.³⁴ Za razliku od Adilovića, vojnici Petar Pavlović (41) iz bataljona Kamenogorskog i Danilo Grbović (25) iz bataljona Boljaničkog, kaznu su trebali da izdržavaju u Centralnom kaznenom zavodu u Podgorici, budući da ih je Vojni sud Sandžačke vojske osudio na prilično duge vremenske kazne. I to Petra Pavlovića na 8 godina robije i gubitak vojničkih časti, a Danila Grbovića na 9 godina robije i gubitak vojničkih časti. Okrivljeni nijesu poricali krivično djelo, a branili su se uostalom kao i svi drugi vojni bjegunci. Vojnik Pavlović je u svojoj odbrani istakao da je otišao do kuće da uzme preobuku, te da mu je u međuvremenu umrla majka, zbog čega se zadržao 10 dana

Obrada Džavrića, Milovana Hotovića, Mihaila Grujića, Milisava Živaljevića (pominju se i kao Živaljić), Marka Živaljevića, Veljka Živaljevića, Nikolu Gojkovića, Leka Gojkovića, Iliju Gojkovića, Leka Zogovića, Krsta Zogovića, Milovana Jočića, Stevana Radulovića, Mitra Đerića, Petka Loćanca, Sava Loćanca, Iliju Jankovića, Spasoja Zahrijevića, Miloša Ralevića, Krsta Pavlovića, Velja Jovanovića, Milisava Dašića i Blagoja Orlovića. Iz druge čete ovog bataljona potraživani su: Stevan Đokić, Vuksan Nikolić, Nikola Banjac, Vučko Radivojević, Živko Tomić, Radomir Maksimović, Nikodim Tomić (možda i Tošić), Marko Hašanin, Radivoje Rašković, Stašo Stanić, Krsto Vojnović, Arso Gašić, Petar Radosavljević i Spasoje Đokić. Vojnici Petko Loćanac, Savo Loćanac, Veljko Živaljić, Marko Živaljić, Krsto Pavlović, Ilija Cvetkov, Krsto Kuć i Tomo Ostojić pobjegli su sa gradnje puta na Kovrenu. Uхваćeni su u Beranama. (*Isto.*)

³⁴ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 41, spisi predmeta za Ajriza Adilovića.

kući. Pavlović je tvrdio da je nakon toga krenuo u bataljon, ali da su ga „kod opštine uhvatili“. Optuženi Danilo Grbović je pred Sudom tvrdio da ga je kući pustio kapetan Mihailo Anđelić, ali kako je ovaj to porekao, u svojoj odbrani je naveo „da ga je ‘društvo’ puštilo da traži konja i on onda otišao kući“. Iako se iskazima ovih vojnika nije mogla pokloniti vjera, jer je očigledno da su bili sračunati na izbjegavanje krivične odgovornosti, ne vidimo da su učinili nešto što nijesu radili i ostali vojni bjegunci. A ipak su Pavlović i Grbović osuđeni na neuporedivo duže kazne od ostalih. No, Veliki vojni sud nije mislio tako. Naprotiv, utvrdio je da postupak i optužba protiv Pavlovića i Grbovića nijesu sprovedeni po zakonu, a da presuda ne sadrži „zakonom predviđene bitne uslove u pogledu utvrđenja krivice i potrebnih okolnosti, kao i pravilnog određenja kazne“. Stoga je presudu Vojnog suda Sandžačke vojske u Pljevljima poništio i naložio „da se svi povrate na pravilni zakonski postupak“.³⁵

Istu sudbinu doživjela je i presuda Vojnog suda Sandžačke vojske, koja je zbog bjekstva izrečena Krstu Terziću (24), Vladu Daniloviću (24) i Vasiliju Kotlaji (25), svima iz bataljona Boljaničkog. Terziću inače ovo nije bilo prvi put da pobjegne iz vojske jer je ranije već jednom to učinio. U svojoj odbrani je naveo da je još prilikom povlačenja ispred austrougarske vojske, ljeta 1914. godine, od iste bio pretučen i da su mu tom prilikom oduzeli pušku. Od batina je obolio i otišao kući gdje je ostao dva mjeseca. Nakon toga je radio razne državne poslove, a potom je ponovo otišao u vojsku gdje je ostao mjesec dana. Nakon mjesec dana provedenih u vojsci Terzić je po drugi put samovoljno otišao kući gdje se zadržao četiri dana, a nakon povratka u jedinicu dospio je u zatvor. Terzić je priznao izvršenje djela koje mu se stavljalalo na teret, i pokajao se

³⁵ DACG, MV 1914, predmeti, f-11, 42, spisi predmeta za Petra Pavlovića i Danila Grbovića.

„govoreći, da je znao šta će biti, nebi to radio“. I okrivljeni vojnik Vlado Danilović pravdao se pred Sudom da je mislio da neće zbog bjekstva biti pozvan na odgovornost, ali da je prosto bio primoran da sa Paljike (obale Drine) ode do kuće kako bi se snabdio hlebom „pošto je bio skapao od gladi“. U svojoj odbrani dalje je iznio da pet dana nije dobijao trebovanje, te da je do kuće otišao na svega jednu noć i da se već sjutra dan prijavio u jedinicu. Nakon jednog dana provedenog kući u jedinicu se vratio i okrivljeni vojnik Vasilije Kotlaja, koji je nakon što nije dobio dozvolu kapetana Mihaila Anđelića da ode do kuće da vidi bolesnog oca, odlučio da samovoljno napusti jedinicu. Kotlaja je smatrao da je kapetan Anđelić mogao bez problema da ga pusti, jer mu se kuća nalazila na svega dva sata od mjesta gdje mu se nalazila jedinica. Ali kako Anđelić to nije učinio, Kotlaja je bez ičije saglasnosti napustio jedinicu. Pred Sudom je priznao krivicu. Budući da niko od okrivljenih nije negirao učinjeno djelo, Vojni sud Sandžačke vojske je brzo donio presudu. Okrivljenog Terzića osudio je na smrt, dok su ostala dvojica (Danilović i Kotlaja) osuđeni na po 3 godine robije i gubitak vojničkih časti. Za Terzića je posebno otežavajuća okolnost bila ta što je bio povratnik u vršenju ovog djela, No, Veliki vojni sud je poništio presudu i naložio Vojnom sudu Sandžačke vojske da ponovi postupak protiv okrivljenih, jer su utvrđeni brojni propusti.³⁶

Određenih propusta od strane Vojnog suda Sandžačke vojske bilo je i u slučaju Jevta Milića (56), komordžije iz Gotovuše, ali ne i novog postupka. Milić je bez valjanog razloga napustio povjerenu mu dužnost na putu između Čajniča i Pljevalja. Odbrana okrivljenog da se na tom putu povrijedio, usljed čega je na desnoj nozi zadobio „nenormalnost“ nije uticala na Sud da

³⁶ DACG, MV 1914, predmeti, f-11, 43, spisi predmeta za Krsta Terzića, Vlada Danilović i Vasilija Kotlaju.

ga oslobodi odgovornosti. Doktor Zarubica, koji ga je pregledao, konstatovao je ovu povredu, ali i to da mu ona u momentu pregleda više nije smetala. Po svemu sudeći ni ranije, već je to bio samo izgovor Miliću da napusti dužnost, koju uzgred nije poznao. No, bez obzira na to osuđen je od strane Velikog vojnog suda na kaznu zatvora u trajanju od 2 godine.³⁷

Crnogorski komandanti su se tih dana gotovo svakodnevno žalili da im vojnici napuštaju jedinice, posebno oni iz novooslobođenih i pograničnih krajeva predbalkanske Crne Gore. Tako je kapetan Krsto Popović prijavio da je samo iz Kamenogorskog bataljona pobjeglo 27 vojnika, a bjegunaca nije manjkalo ni u bataljonima Andrijevičkom, Kraljskom i Donjovasojevičkom.³⁸ Svjestan značaja svakog vojnika u ratu

³⁷ DACG, MV 1914, predmeti, f-11, 44, spisi predmeta za Jevta Milića.

³⁸ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 58, spisi predmeta za Jovana Ajdukovića sa društvom. Iz Kamenogorskog bataljona su pobjegli: Jovan Ajduković, Josif Ajduković, Milovan Terzić, Miko Drobnjak, Savo Drobnjak, Jovo Drobnjak, Spasoje Đindović (vjerovatno Zindović), Milovan Rovčanin, Ivan Laković, Josif Joksović, Jovan Gogić, Obrad Popadić, Samuilo Goločevac, Petar Šarančić, Novak Damjanović, Savo Šarac, Đole Komarica, Miko Zindo, Milovan Koćelo, Lazar Rovčanin, Mitar Ječmenica, Arsenije Ćirović, Četko Ćirović, Petar Pavlović, Ilija Pavlović, dok su komordžije Gavro Beljkaš i Jovo Rovčanin prilikom bjekstva sa odveli komorska konja (oslobođeni odgovornosti); iz Trepačko-šekularskog: učitelj Miličko Vasković i Jovan Perišin Drekalović; iz Andrijevičkog: Milovan Fatić (rezervni oficir), te vojnici Miloš Miketić, Bardžanović (ime se usljed oštećenosti dokumenta ne vidi), Đoko Vuksanović, Diko Dragojević, Jovan Kastratović, Simo Đerković, Janko Đerković, Rade Lekić, Novica Jevrić i Obren Radunović; iz Kraljskog su pobjegli učitelji: Milivoje Dragović, Novica Dragović, Stevan Bojović i redov Milovan Bradić, a iz u Donjovasojevičkog Đukan Bukljić (*Isto*;) Iz Trepačko-šekularskog bataljona takođe je samovoljno otišao Novak Raičević. (DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 37, spisi predmeta za Novaka Raičevića)

sa znatno nadmoćnijim neprijateljem, komandant Sandžačke vojske, brigadir Janko Vukotić, donio je odluku da se svi vojnici koji su osuđeni na kazne zatvora (blaže) od 10 godina odmah upute u svoje jedinice, a kaznu će izdržavati nakon što se rat završi.³⁹ Naravno, ko preživi. Ali kako je nakon ovog rata Crna Gora izbrisana sa političke karte Evrope, čisto sumnjamo da je ijedan od crnogorskih vojnika zbog krivičnih djela učinjenih u ratu robijao u novoostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca. A za vojnike Milića Stevanovića,⁴⁰ Radula Nedovića (44) – Bučički bataljon,⁴¹ Milovana Popovića (49) – Bučički bataljon⁴², Mihaila Đuraškovića (47) – Bučički bataljon⁴³, Zariju Lutovca (48) – Bučički bataljon⁴⁴ i komordžiju Savu Mentovića (63) – Debanžova baterija⁴⁵, znamo da su procesuirani zbog bjekstva iz vojske, ali ne i da li su osuđeni zbog toga. I da su u svoj odbrani davali izjave sračunate na izbjegavanje krivične odgovornosti. Tako je Stevanović tvrdio da je dobio uvjerenje da pođe u Bijelo Polje navodno „da trebuje neke samare“; Nedović da je otišao u Bijelo Polje radi liječenja po dozvoli komandanta

³⁹ DACG, MV 1914, VS, f-11, predmeti, 52, odluka komandanta Sandžačke vojske da se svi vojnici osuđeni na kaznu zatvora manju od 10 godina upute u svoje jedinice.

⁴⁰ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 63, spisi predmeta za Milića Stevanovića.

⁴¹ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 76, spisi predmeta za Radula Nedovića.

⁴² DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 77, spisi predmeta za Milovana Popovića.

⁴³ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 78, spisi predmeta za Mihaila Đuraškovića.

⁴⁴ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 79, spisi predmeta za Zariju Lutovca.

⁴⁵ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 75, spisi predmeta za Savu Mentovića.

bataljona; Popović da je imao uvjerenje od doktora da je nesposoban za vojnu službu; Đurašković da je dobio uvjerenje od doktora (reumatizam) da se liječi u Beranama; Lutovac da je imao uvjerenje od komandira čete (poručnika Panta Lutovca) da isprati navodno neke žene i bolesnike do Bijelog Polja; Mentović da je pobjegao s Čemerna kući „od gladi i studeni ... od velikih muka“. Interesantno je, da su ih gotovo sve pohvatale srbijanske vlasti u Prijepolju (Nedović, Popović, Đurašković, Lutovac) odakle su ih stražarno sprovele u Pljevlja.

No, uprkos tome što su crnogorske vojne vlasti najveći broj vojnih bjegunaca osudile na zatvorske kazne i vratile ih na front, to nije dekurajiralo crnogorske vojnike da do samog kraja rata nastave sa tom praksom. Jedan u moru takvih bio je vojnik Kićo Pejović iz Kamenogorskog bataljona, koji je zbog bjekstva iz vojske od strane Vojnog suda Sandžačke vojske bio osuđen na dvije godine robije i gubitak vojničke časti.⁴⁶ Na istu kaznu zatvora ovaj Sud je osudio i Radisava (40) i Pera Bojičića (40) iz Donjovasojevičke brigade, a presudu je potvrdio i Veliki vojni sud. Oba suda pred kojima su procesuirani Bojičići nesumnjivo su utvrdila da su optuženi napustili položaje na Drini bez ikakvih odobrenja vojnih vlasti, što optuženi nijesu ni negirali. Istina, Radisav je tvrdio što i većina procesuiranih vojnih bjegunaca – da je bio bolestan i da je morao otići u pljevaljsku bolnicu, a Pero da je otišao da vrati svoga konja, koga je navodno neki vojnik radi trebovanja odveo sa položaja na kome mu se nalazila jedinica.⁴⁷

Ovakvi i slični izgovori nijesu djelovali nimalo uvjerljivo, pa su crnogorski vojni sudovi strogo držali toga da svakog vojnog

⁴⁶ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 85, spisi predmeta za Kića Pejovića.

⁴⁷ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 90, spisi predmeta za Radisava i Pera Bojičića.

bjegunca, ukoliko nije bio povratnik, kazne najmanjom predviđenom kaznom za to krivično djelo – sa dvije godine zatvora. Na odluku suda da ublaži visinu kazne nijesu uticale odbrane tipa da su vojnici bili „goli i bosí“, te da su kući pošli samo da se preobuku. Između ostalih na taj način su se branili i „vozari“ Debanžove baterije: Ćamil Ćengiċ (20) iz Vrela, Jašar Ajanović (35) i Avdo Zulić (17), koji su bez ikakvih dozvola krajem 1914. godine napustili položaj Ćemerno – Metaljka. No, osim malodobnog Zulića, koji je oslobođen odgovornosti, Ćengiċ i Ajanović su zbog samovoljnog napuštanja dužnosti osuđeni na po dvije godine zatvora, koje su imali izdržati u Centralnom kaznenom zavodu u Podgorici.⁴⁸ Iako su osuđene komordžije bili novopečeni crnogorski podanici muslimanske vjeroispovjesti, vojne vlasti su ih tretirale kao i sve ostale crnogorske državljane. U tom smislu religija prekršilaca vojnih zakona nije ni olakšavala ni otežavala status okrivljenog na Sudu. Dokaz za to su brojne osuđujuće presude koje su izrečene kako hrišćanskim vojnim obveznicima, tako i onima muslimanske vjeroispovijesti. I to zaista služi na čast Crnoj Gori. Ali da su svi vojni obveznici podjednako tretirani pred Sudom zbog ovog djela, apsolutno nijesu.

Primjer za to su vojnici Simo Mijajlović (21) i Krsto Fišeković (21) iz Pećkog bataljona, koji su avgusta 1915. godine bez ičije dozvole iz Pljevalja otišli svojim kućama. Mijajlović se pred Vojim sudom Sandžačke vojske branio da je vršio dužnost pekara na Metaljci, da je poslom otišao u Pljevlja, gdje je primio pismo da mu je brat stradao u borbi sa Albancima. Nakon toga je bez ičije dozvole otišao u Peć, iako je znao da se iz vojske ne smije bježati. U svoju odbranu iznio je još i to da nije „učio u vojni stan“, te da ne poznaje vojne dužnosti. I njegov advokat nastojao

⁴⁸ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-12, 11, spisi predmeta za Ćamila Ćengića, Jašara Ajanovića i Avda Zulića.

je opravdati svoga branjenika pred Sudom time da je Mijajlović iz novooslobođenih krajeva, da ne poznaje vojne dužnosti i da je vijest o bratoljevoj smrti morala kod optuženog izazvati stanje uzbuđenosti. Vojni sud Sandžačke vojske nesumnjivo je imao razumijevanja za optuženog čim ga je osudio na svega tri mjeseca zatvora, koju je imao izdržati u Istražnom zatvoru u Pljevljima. Na samo mjesec dana dužu kaznu ovaj Sud osudio je Krsta Fišekovića, pekara po zanimanju, koji je kao regrut radio na putu od Pljevalja ka Gorici. Samo za razliku od Mijajlovića optuženi Fišeković je svoje bjekstvo pravdao time što je ogolio, obosio i ostao bez para, ali da je imao namjeru da se vrati. No, Vojni sud Sandžačke vojske uzeo je kao olakšavajuću oklonost optuženom Fišekoviću to što je kao regrut služio svega dva mjeseca u vojsci, a posebno to što je kao žitelj novooslobođenih krajeva imao neprobuđenu „svijest o disciplini, redu, radu i dužnosti vojnika“. To je uostalom i u slučaju Mijajlovića bio glavni adut Sudu donese onako blagu presudu. Ali neće biti da su samo njih dvojica bili iz novooslobođenih krajeva i da su samo oni imali neprobuđeniju svijest od ostalih, koji su za isto krivično djelo dobijali znatno veće kazne. Pred Velikim vojnim sudom ove presude su preinačene, a Mijajlović i Fišeković s pravom osuđeni na znatno veće kazne, ali koje su bile ispod svakog zakonskog minimuma – po 8 mjeseci zatvora.⁴⁹ Na istovjetnu kaznu zatvora osuđen je i vojnik 8. Debanžove baterije dvadesettrogodišnji Milo Šćekić (pominje se još u sudskoj dokumentaciji kao Mile i Milan) iz Štitara, koji je 17. decembra 1914. godine samovoljno napustio svoju jedinicu i otišao kući, gdje je nakon dvije noći uhapšen i sproveden u pritvor u Čajniče. Pravdao se kao i većina vojnih bjegunaca time da je „ogolio“ i da „nije imao troška“ (novaca). Ova priča uglavnom nije pila vodu, ali se okrivljeni Šćekić nije

⁴⁹ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-13, 42, spisi predmeta za Sima Mijajlovića i Krsta Fišekovića.

mogao požaliti na izrečenu kaznu od 8 mjeseci zatvora, jer je bila ispod svakog zakonskog minimuma.⁵⁰

Na visinu kazne nijesu se mogli požaliti ni komordžije haubičke baterije – Jevrem (30) i Milovan Korać (42) iz Brzave, koje je Vojni sud Sanadžačke vojske osudio na po 3 mjeseca zatvora, zato što su 28. marta 1915. godine napustili „dužnost čobana baterijskih volova iz komorske kolone sa Prošćenja“. Koliko su dobro prošli najbolje govori sam član 71. Vojno – krivičnog zakonika, koji im se stavljao na teret, a koji je i za najmanje udaljavanje u ratnom stanju predviđao zatvor od najmanje dvije godine.⁵¹ Po ovom članu suđeno je i muhamedancu Bahtu Bojadžiću iz Bistrice, komordžiji pri štabu Vasojevičke brigade, koji je 16. februara 1915. napustio vojnu dužnost. Iako je služio vojsku (asker) tvrdio je da nije bio upoznat sa vojnim dužnostima, te da je navodno molio svoga stariješinu Ruša Gusinjsca da ga pusti kući da uzme preobuku jer nije mogao da trpi zimu. Kako mu to ovaj nije dozvolio, samovoljno je otišao kući. Sud mu je kao otežavajuću okolnost uzeo to što je služio vojsku (asker), ali nijesmo upoznati sa tim da li mu je i koliku kaznu Vojni sud Sandžačke vojske izrekao. Jedino čime raspolažemo u slučaju okrivljenog Bojadžića je to da ga je po dolasku kući kmet predao opštinskim vlastima, koje su ga strpale u zatvor sedam dana, dok je u Istražnom zatvoru u Čajniču proveo tri mjeseca.⁵²

Koliko je Sud imao razumijevanja za gorepomenute vojnike najbolje ilustruje slučaj Milička Vasovog Raičevića (35), vojnika Trepačko-šekularskog bataljona, koji je zbog bjekstva

⁵⁰ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14/a, 145, spisi predmeta za Mila Ščekića.

⁵¹ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-13 50, spisi predmeta za Jevrema i Milovana Koraća.

⁵² DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-13, 51, spisi predmeta za Bahtu Bojadžića.

osuđen na znatno veću kaznu – tri godine robije. Kao posebno otežavajuću okolnost Raičeviću je uzeo to što je u bjekstvu proveo dobar dio rata, od 24. septembra 1914. do 2. juna 1915. godine. Ali istini za volju ni ostali vojni bjegunci nijesu hitali da se vrate u svoje jedinice, niti bi se ikad vratili da ih organi reda nijesu hvatali i sprovođili natrag. Okrivljeni Raičević se branio time da je sa Drine kući otišao „od nužde“; da u momentu kada je pobjegao nije bilo sukoba s neprijateljem; da je udovac; da o njegovoj malodobnoj djeci (jedno je imalo dvije a drugo četiri godine) nije imao ko da brine sem njega; da je sve vrijeme bio u planini i čuvao stoku. U svom gestu nije vidio ništa neobično. Štaviše, kazao je Sudu da pozna mnoge vojnike koji nijesu ni vidjeli fronta a da za to nijesu snosili nikakvih sankcija jer su bili rođaci ili braća poručnika Velimira Novovića. Takvi su po njegovim riječima bili Milija („nije ni kretao na vojsku“), Mijailo i Radisav („ni oni nijesu kretali“), te Novica i Ljubomir Novović koji su kao poručnikova braća cijelu zimu proveli kod kuće. U njegovom kraju bila je cijela četa vojnika koja se krila od vojne obaveze, a neki Jovan Drekalović koji je pobjegao s Glasinca dobio je po Raičevićevim riječima, čak i žandarmerijsku službu u Peći. Za razliku od njih, Raičević je tvrdio da je pitao poručnika Novovića da ga pusti kući ali da ga je ovaj odbio riječima: „Nej boga mi“. Ne sumnjamo da su neke stvari koje je saopštio Raičević Sudu bile istinite. Posebno da se veliki broj vojnika krio po kućama od vojne obaveze. To su znale ondašnje civilne i vojne vlasti, ali nijesu u ratnim uslovi- ma mogle tome lako da doskoče. Ima istine i u tome da su rođaci nekih oficira gotovo cijeli rat proveli u kućama. Ali sve to Raičevića nije moglo da abolira od odgovornosti i pristojne zatvorske kazne, koju mu je Sud izrekao.⁵³ To što su vojni

⁵³ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-13, 49, spisi predmeta za Milička Raičevića.

sudovi često imali različite aršine za vojnike koji su napuštali svoje jedinice, druga je stvar. Eklatantan primjer za to je Radivoje Živković (27), vojnik Pećkog bataljona, koji je zbog napuštanja svoje jedinice osuđen na svega 2 mjeseca zatvora, koliko je bio u pritvoru. U njegovom slučaju (ali i u nekim drugim), priča da je iz novooslobođenih krajeva i da nije poznao vojne dužnosti, te da je kući otišao samo radi preobuke, pila je vodu.⁵⁴ S druge strane, za vojnike Brzavskog bataljona Minja Jankovića (29), Mira Jankovića (35), Milosava Bubanju (45), Novicu Šćekića (35) i Avrama Terzića (40) nepoznavanje vojnih dužnosti i to što nijesu prošli vojnu obuku takođe su bile olakšavajuće okolnosti. Ali djelo koje se njima stavljalo na teret (samovoljno udaljavanje od svoje jedinice) bilo je neuporedivo lakše od djela gorepomenutog Radivoja Živkovića, koji je odgovarao zbog bjekstva. No, i pored toga Veliki vojni sud osudio ih je sve na po dvije godine zatvora, a Živkovića na svega dva mjeseca. Istina, vojnicima Brzavskog bataljona kazna je bila preinačena, jer je presuda prvostepenog suda glasila – tri godine robije i gubitak vojničkih časti.⁵⁵

Zbog napuštanja svojih jedinica suđeno je i vojnicima Prošćensko-baričkog bataljona, Radulu, Bjelu, Marinku, Marku i Petru Boškoviću, Filipu Lekoviću, Todoru Staniću i Milanu Jovanoviću, a da li su i na koliko su osuđeni nijesmo uspjeli doznati iz raspoložive građe.⁵⁶ No, najgore je od svih vojnih

⁵⁴ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-12, 22, spisi predmeta za Radivoja Živkovića.

⁵⁵ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 91, spisi predmeta za Minja Jankovića, Mira Jankovića, Milosava Bubanju, Novicu Šćekića, Avrama Terzića.

⁵⁶ DACG, MV 1914, VS, predmeti, f-11, 89, spisi predmeta za Radula Boškovića, Bjela Boškovića, Marinka Boškovića, Marka Boškovića, Petra Boškovića, Filipa Lekovića, Tadora Stanića i Milana Jovanovića.

bjeganaca prošao Mihailo Medenica (28) iz Donjomoračkog bataljona, koji se 14. novembra 1914. godine samovoljno udaljio iz jedinice i nije se u nju više vraćao. Kada je uhvaćen i procesuiran osuđen je na 10 godina robije „o državnom trošku“. Ali ne samo zbog dezerterstva, već zato što je prilikom bjekstva iz logora poveo sa sobom jednu kobilu, a kod njega je pronađen i konj pisara Pljevaljske brigade Tomice Čukića, koji je ukraden u noći između 16. i 17. novembra 1914. godine. Gdje je završila kobila koju je Medenica poveo iz svoje jedinice teško je sa sigurnošću reći. Ali pred Sudom je tvrdio da ju je mijenjao sa nekim bosanskim seljakom, koji mu je za tu kobilu dao svoga konja. U tome nije vidio ništa sporno. Štaviše tvrdio je da je lično u borbi zaplijenio tu kobilu, da je to njegov ratni trofej, pa je stoga imao pravo i da je odvede sa sobom. Naravno da je ovakva odbrana bila apsolutno neprihvatljiva za Sud, koji je nesumnjivo utvrdio da Medenica ne govori istinu i da je od napuštanja jedinice počinio više krivičnih djela. Zato ga je i osudio na ovako visoku kaznu zatvora.⁵⁷

Pasioniranu ljubav prema konjima gajio je i vojnik Radoš Čabarkapa (25) iz Prenčanskog bataljona. Ali naravno da zbog toga nije procesuiran pred crnogorskim vojnim sudovima, već zato što je 6. oktobra 1914. godine napustio svoju jedinicu na Glasincu, zajedno sa svojim bratom „ranjenim barjaktarom Urošem“. Tom prilikom je, baš kao i Mihailo Medenica, bespravno poveo sa sobom jednog državnog konja. Na pitanje Suda zašto se nije vratio natrag u jedinicu, kazao je da to nije uradio iz golog straha, jer ga je komandant bataljona provodio jednom kroz redove vojske, kada je prilikom evakuacije Pljevalja prvi put pobjegao iz vojske, pa to iskustvo („posljedice toljaga“) nije želio da ponovo proživljava. No, njegovi strahovi

⁵⁷ DACG, MV 1915, VS, predmeti, f-13, 59, spisi predmeta za Mihaila Medenicu.

nijesu toliko zanimali Sud, koliko činjenica da je ovaj vojnik za kratko vrijeme dva puta napustio jedinicu, da je pritom izvršio djelo krađe i da je nekoliko mjeseci eskivirao vojnu obavezu. Zato ga je osudio na kaznu od 10 godina robije.⁵⁸ Njegov brat, barjaktar Uroš Čabarkapa (36) punih devet mjeseci je izbjegavao vojnu dužnost, baveći se uglavnom privatnim poslovima. Iako je u balkanskim ratovima pokazao hrabrost i bio ranjavan, zbog čega je dobio barjaktarski čin, u Velikom ratu očito nije bio raspoložen za takve podvige. Štaviše, potpuno je ignorisao pozive opštinskih vlasti da se vrati na front, a nije ga mnogo potreslo ni naređenje kapetanske vlasti da neodložno krene u jedinicu. Sve dok nije tamo stražarno sproveden. Kad je priveden pravdi branio se pričom da je bio bolestan, te da ga je to omelo da se vrati natrag u jedinicu. Sud u to naravno nije povjerovao, jer za to nije imao nikakvih dokaza. Uostalom to nije bila istina. Jedina srećna okolnost za njega da ne dobije kaznu kao njegov brat bila je ta da nije bio povratnik u vršenju ovog krivičnog djela. Ali i pored toga osuđen je na potpuno zasluženu kaznu od 5 godina robije.⁵⁹

Pred Vojnim sudom Sandžačke vojske optuženi su od strane komande 2. regrutskog bataljona vojnici Četko Mitrović, Kostadin Blagojević, Lazar Nedić i Mićo Kosić, ali su svi oslobođeni odgovornosti budući da su povjerovali u lažne glasine nekih svojih ratnih drugova da im se četa rasula po bataljonima narodne vojske.⁶⁰ No, ako se i nije moglo dokazati da su ovi vojnici svojevrijedno napustili svoju jedinicu, itekako je

⁵⁸ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 45, spisi predmeta za Radoša Čabarkapu.

⁵⁹ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 46, spisi predmeta za Uroša Čabarkapu.

⁶⁰ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 63, spisi predmeta za Četka Mitrovića, Kostadina Blagojevića, Lazara Nedića i Mića Kosića.

to dokazano za vojnike Rovačkog bataljona Gligorija Jovanovića (40) i Nikolu Bukilića (24). Jovanović je prvi put pobjegao iz vojske novembra 1914. godine nakon čega je došao kući u Rovca. Kući se zadržao svega tri dana, ali su ga mjesne vlasti brzo uhapsile i sprovele natrag u jedinicu. No, za Jovanovića to nije bio nikakav nauk. Nakon mjesec dana ponovo je pobjegao sa položaja na Drini i nije se vraćao u svoju jedinicu sve do pred sam kraj rata 1. decembra 1915. godine, kada su ga uhapsile vojne vlasti. Jovanovićev branilac tražio je od Suda da mu kao olakšavajuću okolnost uzme slabo zdravstveno i familijarno stanje, kao i da se njegov branjenik podvrgne ljekarskom pregledu. Ali budući da je bio povratnik u vršenju ovog krivičnog djela, Vojni sud Sandžačke vojske osudio ga je na svega 5 godina robije i gubitak vojničkih časti.⁶¹ Okrivljeni Bukilić je takođe gotovo cijeli rat proveo kući u Rovcima, jer je sa položaja pobjegao 4. decembra 1914. godine i sve do decembra 1915. godine bio je potpuno nedostupan vlastima. Kada je lišen slobode i priveden pravdi branio se da je bio slabog zdravstvenog stanja, iako svoje tvrdnje nije mogao ničim potkrijepiti. No, sve i da jeste, nije mogao nikako izbjeći krivičnu odgovornost zbog napuštanja jedinice. Iako je praktično cijeli rat proveo kući Bukilić nije strogo kažnjen – tri godine robije i gubitak vojničkih časti, glasila je presuda Vojnog suda Sandžačke vojske.⁶² Nema sumnje da ovo nijesu bili jedini primjeri da vojnici u bjekstvu praktično prespavaju rat. A to govori i slučaj redova III čete II bataljona stajaće vojske (regrutska klasa), Miluna Markova Radojevića (20) iz Kralja, koji je na početku rata (avgusta 1914) služio kao ordonans pri

⁶¹ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 64, spisi predmeta za Gligorija Jovanovića.

⁶² DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 65, spisi predmeta za Nikolu Bukilića.

komandi Plavsko-gusinjske brigade. Ali čim je odatle upućen u svoju jedinicu pobjegao je kući u Andrijevicu, vješto se krijući od upravnih i vojnih vlasti godinu dana. „Čim bi osjetio i jedni i drugi da ga traže, bježao je s mjesta na mjesto.“ I tako sve od 25. septembra 1914. do 14. septembra 1915. godine. Pred Sudom se branio da je dobio dopust iz komande Plavsko-gusinjske brigade da ode kući na 10 dana, te da je nakon toga otišao u bataljon narodne vojske, ali naravno da se radilo o običnoj neistini, kojom je želio opravdati svoje bjekstvo. No, Vojni sud Sandžačke vojske je raspolagao nesumnjivim dokazima o njegovom dezerterstvu, ali nažalost nijesmo imali uvid u presudu, za koju ni najmanje ne sumnjamo da je bila osuđujuća.⁶³

Ostalo nam je takođe nepoznato da li je i na koliku vremensku kaznu osuđen tobdžija haubičke baterije Miladin Karadžić (30) iz sela Maoča (Žabljak), koji je u dezerterstvu proveo tačno 8 mjeseci i 13 dana (od 20. decembra 1914. do 18. septembra 1915). Okrivljeni Karadžić upućen je krajem decembra 1914. godine sa vojnicima „iz drugih komanda“ da se prijavi u Nikšić prvom ađutantu kralja Nikole, ali se samo on nije vratio natrag u jedinicu „već je samovlasno tumarao i krio se od vlasti“. Za razliku od mnogih vojnika koji su proveli u dezerterstvu mirno dobar dio rata, Karadžić se ponašao kao pravi hajduk. „Mnoge su privatne žalbe dolazile od seljaka iz okolnih sela da vojnik haubičke baterije Miladin Karadžić ide od sela do sela krade i otime od seljaka sve što mu padne šaka... seli se iz sela u selo samo da mu se ne bi trag saznao i da ga ne bi policija uhvatila.“ Ali kada je lišen slobode crnogorske vojne vlasti su ga teretile pored dezerterstva, samo za jednu ukradenu kobilu i šivaću mašinu. Inače tokom postupka je bio jako kooperativan, a

⁶³ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 48, spisi predmeta za Miluna Radojevića.

višemjesečno dezerterstvo je pravdao time da je dobio „bolest u nogama“, te da se od velikog snijega koji je pao i teškog puta preko planina, razbolio zbog čega je morao ostati kući. Što se tiče šivaće mašine, tvrdio je da su mu je prodali vojnici Donjomoračkog bataljona, koji su mu tom prilikom dali i jednog konja da je na njemu prenese i garantovali mu da ga slobodno može držati dok mu ga država ne uzme.⁶⁴ Ovakvih i sličnih odbrana crnogorski vojni sudovi su se siti naslušali i ni najmanje ne sumnjamo da nijednog trenutka nijesu povjerovali u navode optuženog. Ali vjerujemo da su okrivljenog osudili na visoku zatvorsku kaznu, jer je nesumnjivo utvrđeno da je bjekstvu počinio i brojna druga krivična djela. Za takve slučajeve vojni sudovi su izricali visoke zatvorske kazne.

Kao vojni bjegunci procesuirani su još i Novica Anđelić,⁶⁵ Vidak Rabren (napustio jedinicu sa ocem Jovanom Rabrenom),⁶⁶ komordžije mitralješkog odjeljenja Andrijevičkog bataljona Bajro Luković (20) i Ahmet Srdanov,⁶⁷ te Miladin Jukić,⁶⁸ ali nijesmo mogli doznati da li su i na koliku kaznu zatvora zbog toga osuđeni. To nam ne daje za pravo da ih tretiramo kao vojne bjegunce. Ovakvih slučajeva je bilo još dosta u crnogorskoj vojsci. Samim tim to ne znači da su vojnici navedeni u ovome radu bili jedini dezertteri u crnogorskoj vojsci, jer je takvih bilo neuporedivo više. I to dokazuje obimna građa

⁶⁴ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 58, spisi predmeta za Miladina Karadžića.

⁶⁵ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 72, spisi predmeta za Novicu Anđelića.

⁶⁶ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 74, spisi predmeta za Jovana Rabrena.

⁶⁷ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14, 75, spisi predmeta za Bajra Lukovića i Ahmeta Srdanova.

⁶⁸ DACG, MV 1915-1916, VS, predmeti, f-14/a, 137, spisi predmeta za Miladina Jukića.

pohranjena u domaćim arhivima. Ali za razliku od tih vojnika, o kojima znamo da su ih potraživale vojne vlasti, neke možda procesuirale i zatvarale, za ove smo nesumnjivo utvrdili da su procesuirani pred crnogorskim vojnim sudovima i u najvećem broju oglašeni krivima kao vojni bjegunci. A to je bitna razlika. U svakom slučaju izrečene osuđujuće presude vojnih sudova daju nam za pravo da ih tretiramo kao crnogorske vojne bjegunce.